

लोकप्रशासनातील डिजिटल परिवर्तन आणि ग्रामीण महिलांचे सक्षमीकरण

डॉ. आर.एल पाचांगे¹

प्रस्तावना

महिला आर्थिक, राजकीय, सामाजिक, शैक्षणिक, क्रीडा आणि उद्योग अशा अनेक क्षेत्रांमध्ये महत्त्वाची कामगिरी करतात. भारतीय अर्थव्यवस्थेत महिलांचे योगदान खूप महत्त्वाचे आहे. तरीसुद्धा विशेषतः असंघटित क्षेत्रात महिलांना अनेक अडचणी आणि अन्याय सहन करावे लागतात. समाजातील असमानतेमुळे महिलांना अनेकदा कमी लेखले जाते आणि त्यांना सहनशील राहावे लागते.

आज अनेक देशांमध्ये शिक्षण वाढले असले, तरीही महिलांना अजूनही सर्व ठिकाणी पुरुषांइतके समान अधिकार मिळालेले नाहीत. समाजासाठी मोठे योगदान देऊनही महिलांची स्थिती अनेकदा दुय्यम मानली जाते. त्यामुळे महिलांनी स्वतःच्या हक्कांसाठी पुढे येणे गरजेचे आहे. सध्या महिला सक्षमीकरण हा एक महत्त्वाचा विषय बनला आहे. महिलांची सामाजिक आणि आर्थिक स्थिती सुधारण्यासाठी सक्षमीकरण आवश्यक आहे. महिला सक्षमीकरणामुळे महिलांना ज्ञान, माहिती, पैसा आणि निर्णय घेण्याचा अधिकार मिळतो. यामुळे महिलांचा सहभाग घर, समाज आणि देशाच्या विकासात वाढतो. महिलांच्या विकासासाठी अनेक स्वयंसेवी संस्था काम करत असून त्या महिलांना स्वावलंबी होण्यासाठी प्रशिक्षण देतात. शासन देखील महिलांसाठी विविध योजना आणि धोरणे राबवत आहे. या सगळ्यात माहिती व संवाद तंत्रज्ञान (ICT) महिलांसाठी खूप उपयुक्त ठरत आहे. आज जग माहितीच्या युगात आहे. नवीन तंत्रज्ञानामुळे संवाद अधिक सोपा आणि ज जेलद झाला आहे. आज माहिती ही व्यक्ती आणि देशाच्या प्रगतीसाठी खूप महत्त्वाची ठरली आहे. माहिती तंत्रज्ञानामुळे महिलांना आरोग्य, शिक्षण, रोजगार आणि सरकारी योजनांची माहिती सहज मिळते. मोबाईल, इंटरनेट आणि ऑनलाईन सेवांमुळे महिलांचा आत्मविश्वास वाढत आहे. ई-लर्निंग आणि ई-कॉमर्ससारख्या सुविधा महिलांना नवीन संधी देत आहेत ग्रामीण व असंघटित क्षेत्रातील महिलांना माहिती तंत्रज्ञान कसे मदत करते हे समजून घेणे, ते वापरताना येणाऱ्या अडचणी जाणून घेणे आणि माहिती तंत्रज्ञानाचा उपयोग महिलांसाठी अधिक चांगल्या प्रकारे कसा करता येईल याबाबत उपाय सुचवणे हा आहे.

¹लोकप्रशासन विभाग, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ

डिजिटलायझेशनचे फायदे

अलीकडच्या वर्षात माहिती व संवाद तंत्रज्ञानात खूप प्रगती झाली आहे. या तंत्रज्ञानामुळे माणसाच्या दैनंदिन जीवनात मोठे बदल झाले आहेत. याचा चांगला परिणाम सरकारी सेवा देण्याच्या पद्धतीवर आणि समाजाच्या आर्थिक-सामाजिक रचनेवर झाला आहे. आज माहिती तंत्रज्ञान ग्रामीण आणि असंघटित भागांपर्यंत पोहोचू लागले आहे. माहिती तंत्रज्ञानाशिवाय देशाचा पूर्ण विकास शक्य नाही.

भारतामध्ये माहिती तंत्रज्ञानामुळे सरकारी कामांचा खर्च कमी झाला आहे आणि कामात पारदर्शकता वाढली आहे. महिलांना उत्पन्न मिळवण्याच्या नवीन संधी उपलब्ध झाल्या आहेत. शेती उत्पादन वाढले आहे तसेच आरोग्य आणि शिक्षण क्षेत्रातही सुधारणा झाल्या आहेत. यामुळे महिलांचे जीवनमान सुधारण्यास मदत झाली आहे.

माहिती व संवाद तंत्रज्ञानामुळे ग्रामीण भागातील लोकांना सरकारी सेवा कमी वेळेत आणि कमी खर्चात मिळू लागल्या आहेत. ऑनलाईन सेवा, डिजिटल पेमेंट आणि मोबाईलचा वापर यामुळे सरकारी कामे सोपी आणि जलद झाली आहेत. यामुळे शेतीत सुधारणा झाली असून लोकांचे जीवन अधिक चांगले झाले आहे.

ग्रामीण भागात वापरल्या जाणाऱ्या माहिती तंत्रज्ञानाच्या माध्यमातून जिल्हा प्रशासन, सहकारी संस्था तसेच राज्य आणि केंद्र सरकारच्या विविध विभागांच्या सेवा थेट ग्रामीण महिलांपर्यंत पोहोचवल्या जात आहेत. त्यामुळे महिलांना कार्यालयात वारंवार जाण्याची गरज कमी झाली आहे. १) माहिती मिळणे

माहिती तंत्रज्ञानाचे मुख्य काम म्हणजे लोकांना आवश्यक ती माहिती देणे. विकासासाठी माहिती खूप महत्त्वाची आहे. ग्रामीण भागातील अनेक महिलांना सरकारी योजना आणि त्यांच्यासाठी काम करणाऱ्या संस्थांची माहिती नसते. मोबाईल, इंटरनेट यांच्या मदतीने महिलांना बाजारभाव, योजना आणि इतर उपयुक्त माहिती मिळू शकते. मोबाईल वापरल्यामुळे बाजारात जाण्याचा वेळ आणि खर्च कमी होतो.

२) जीवनमान सुधारणे

माहिती तंत्रज्ञानामुळे ग्रामीण महिलांना डॉक्टरांचा सल्ला घरी बसून मिळू शकतो. त्यामुळे आरोग्याच्या समस्या कमी होतात. ऑनलाईन शिक्षणामुळे मुलांचे शिक्षण सोपे झाले आहे. यामुळे कुटुंबाचे एकूण जीवनमान सुधारते.

३) शेतीत मदत

ग्रामीण भागात महिलांचा मुख्य व्यवसाय शेती आहे. मात्र शेतीतून पुरेसे उत्पन्न मिळत नाही. माहिती तंत्रज्ञानाच्या मदतीने महिला शेतकरी तज्ज्ञांकडून सल्ला घेऊ शकतात. ग्रामीण माहिती केंद्रांमुळे शेतीविषयक माहिती शिकणे सोपे होते.

४) शिक्षणात मदत

शिक्षणामुळे महिलांचा विकास होतो. मोबाईल आणि इंटरनेटमुळे घरबसल्या शिक्षण घेणे शक्य झाले आहे. ऑनलाईन शिक्षणामुळे शिकणे अधिक सोपे आणि प्रभावी झाले आहे.

५) तांत्रिक आत्मविश्वास

माहिती तंत्रज्ञान वापरण्याचे प्रशिक्षण मिळाल्याने महिलांचा आत्मविश्वास वाढतो. मोबाईल, संगणक आणि अॅप्स वापरण्याचे कौशल्य मिळते. त्यामुळे महिलांना नवीन संधी मिळतात.

६) रोजगाराच्या संधी

माहिती तंत्रज्ञानामुळे घरबसल्या काम करण्याच्या संधी मिळाल्या आहेत. महिलांना स्वतःच्या वेळेनुसार काम करता येते. अॅप्सच्या मदतीने ब्युटी पार्लर, छोटे दुकाने, सेवा व्यवसाय सुरू करता येतात. यामुळे महिलांचे उत्पन्न वाढते.

७) इंटरनेट व ई-कॉमर्स

इंटरनेटमुळे महिला उद्योजकांना ग्राहकांपर्यंत थेट पोहोचता येते. ई-कॉमर्समुळे महिलांना आपली उत्पादने थेट बाजारात विकता येतात. यामुळे दलाल कमी होतात आणि नफा वाढतो.

सामाजिक सक्षमीकरण

इंटरनेटमुळे महिला एकमेकांशी जोडल्या जातात. त्यांना बाहेरील लोकांशी बोलता येते आणि आपली माहिती शेअर करता येते. यामुळे महिलांना नवीन गोष्टी कळतात आणि समस्या समजतात. महिला इतर महिलांसोबत एकत्र येऊन गटात काम करू शकतात.

मानसिक सक्षमीकरण

यामुळे महिलांचा आत्मविश्वास वाढतो. त्यांना स्वतःबद्दल चांगले वाटू लागते. काम करण्याची इच्छा आणि उत्साह वाढतो. आपले मत मोकळेपणाने सांगता येते. त्यामुळे महिलांना समाधान आणि आनंद मिळतो.

ग्रामीण महिलांचे डिजिटल सक्षमीकरण

1) राजकीय सक्षमीकरण

डिजिटल तंत्रज्ञानामुळे महिला धोरणे बनवण्यात सहभागी होऊ शकतात. त्या स्वतःच्या व समाजाच्या विकासासाठी निर्णय घेऊ शकतात. महिलांमध्ये एकमेकांशी संपर्क (नेटवर्किंग) वाढतो. त्यामुळे ग्रामीण महिलांबद्दल असलेली चुकीची समज (stereotypes) बदलण्यास मदत होते..

2) मानसिक सक्षमीकरणमहिलांचा आत्मविश्वास वाढतो. स्वतःबद्दल आदर आणि महत्वाची भावना निर्माण होते. आनंद, समाधान आणि स्वावलंबन वाढते. महिलांसाठी काम करणाऱ्या संस्था

3) SEWA

महिलांना संगणक, कौशल्य, आरोग्य शिक्षण दिले जाते.

रोजगारासाठी मदत केली जाते.

4) SMILE

महिलांसाठी संगणक प्रशिक्षण व IT सेमिनार घेतले जातात.

उज्जास (Ujjas)

महिलांचे प्रश्न रेडिओ व न्यूजलेटरद्वारे मांडले जातात. धन फाउंडेशन व स्वयं कृषी संगम

गरीब महिलांना तंत्रज्ञानाचे शिक्षण देतात.

5) MITRA

मोबाईलद्वारे ग्रामीण भागात माहिती पोहोचवते. माहिती मंथन स्वयं-सहायता गटातील महिलांना माहिती व प्रशिक्षण देते.

6) ICT महिला समेट केंद्र

महिलांना कायदेशीर हक्क व न्याय मिळवण्यासाठी मदत. सरकार व उद्योगांची भूमिका महिलांसाठी मोफत शिक्षण, आरक्षण, कर्ज व अनुदान.

ई-महिला प्रकल्प, लॅपटॉप देणे.

कंपन्यांकडून maternity leave, work from home इ. सुविधा.ग्रामीण भागातील अडचणी महिलांमध्ये शिक्षणाची कमतरता संगणक व मोबाईल वापरण्याचे ज्ञान कमी

- गरिबी
- इंटरनेट व वीज सुविधा अपुऱ्या
- माहितीचा अभाव
- इंग्रजी भाषेचा अडथळा
- बदल स्वीकारण्याची भीती
- उपाय (सूचना)
- महिलांसाठी डिजिटल प्रशिक्षण शिबिरे
- गावागावात ई-लर्निंग केंद्रे
- वीज व इंटरनेट सुविधा वाढवणे
- स्थानिक भाषेत माहिती उपलब्ध करणे
- मोबाईल प्रशिक्षण बस सुरु करणे
- निष्कर्ष (Conclusion - खूप साधा)
- डिजिटल तंत्रज्ञानामुळे ग्रामीण महिलांचे जीवन बदलू शकते.
- महिलांना शिक्षण, रोजगार, हक्क आणि आत्मविश्वास मिळतो.
- योग्य सुविधा व प्रशिक्षण दिल्यास महिला स्वावलंबी बनू शकतात.
- डिजिटल सक्षमीकरण हे ग्रामीण महिलांच्या प्रगतीचे महत्वाचे साधन आहे.

संदर्भ

1. भारत सरकार, डिजिटल इंडिया : कार्यक्रम व धोरणे, इलेक्ट्रॉनिक्स व माहिती तंत्रज्ञान मंत्रालय, नवी दिल्ली, इ.स. 2015.
2. ग्रामीण विकास मंत्रालय, भारत सरकार,ग्रामीण महिला सक्षमीकरण योजना व धोरणे,

नवी दिल्ली, इ.स. 2016.

3. योजना मासिक (Yojana Magazine), डिजिटल प्रशासन आणि सामाजिक सक्षमीकरण, माहिती व प्रसारण मंत्रालय, भारत सरकार, इ.स. 2019.
4. संयुक्त राष्ट्र विकास कार्यक्रम (UNDP), Digital Inclusion and Women Empowerment, UNDP Report, इ.स. 2018.
5. जाधव, डॉ. शालिनी, महिला सक्षमीकरण : संकल्पना व वास्तव, कॉन्टिनेंटल प्रकाशन, पुणे, इ.स. 2017.

Publisher's Note: *The views and opinions expressed in this article are solely those of the author(s) and do not necessarily reflect those of the publisher, editors, or the editorial board.*

